

НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Принцип народного суверенітету не лише знайшов своє формальне закріплення в конституціях більшості сучасних демократичних держав, але й, що є важливішим, отримав дійсне застосування й визнання, надійно увійшов до державної практики, політичної та суспільної сфери. Це – “стародавня спадщина європейської політичної свідомості, яка отримала її в традиції римського права, в якому кожен магістрат був уповноваженим народу і лише в силу цього повноваження мав ту чи іншу владу, - що відносилось й до влади імператора” [1, с.14].

Безумовно, римське право мало суттєве значення для розвитку всієї європейської правової культури, але ідея народного суверенітету більш давня за своїм походженням. Вона лежала в основі державної організації античних республік, які «...застосовували її на практиці інстинктивно, майже не турбуючись про її теоретичне обґрунтування» [2, с.156]. Отже, ця ідея знайшла своє визнання та втілення ще до того, як склалися традиції римського права.

Концепція народного суверенітету була також відома Середньовіччю. Прихильники абсолютизму поряд із боготвірним походженням влади монарха не відмовлялись посылатися й на її народну підтримку. З іншого боку, церква, яка прагнула до встановлення вищості духовної влади над світською, в свою чергу, тж успішно використовувала ідею народного суверенітету. Стверджуючи, що монарх – служитель народу, отримує саме від нього свою владу божою милістю, церква визнавала за народом право скинути негідного правителя, але тільки з її, церкви, дозволу. Таким чином, ця ідея отримувала, характер “полемічного знаряддя” проти іншої влади, права якої заперечувалися [1, с.14-15].

Хоча ідея народного суверенітету є такою ж стародавньою, як і політична наука, але її майже перше теоретичне обґрунтування справедливо пов’язують із “Суспільним договором” Жан-Жака Руссо. Він виклав цю ідею в яскравій та захоплюючій формі, яка запалювала серця; “...він надав їй привабливість урочистого й священного гасла, що має переродити світ” [3, с.23]. Завдяки красномовству “*Contrat social*”, який став політичним кредо свого часу, ідея народного суверенітету отримала могутній вплив і перетворилася на панівну філософську ідею державного права.

У своєму трактаті Руссо виводив справедливий принцип управління та справедливую форму держави, які б мали можливість забезпечувати захист особистості й, одночасно, зберегти їй свободу. Принцип управління, найбільш надійний та найбільш вірний, полягає у підпорядкуванні державної влади верховній волі народу. Що стосується форми держави, то будь-яка форма - монархія, аристократія, демократія – прийнятна, якщо вона має в своїй основі народну підтримку [4, с.197]. Таким чином, народний суверенітет виступає у Руссо не лише джерелом, але й моральним освіченням державної влади.

Руссо не був першим в обґрунтуванні ідеї народного суверенітету, що, однак, не зменшує значення “Суспільного договору” для становлення цієї ідеї як конституційного принципу. Безпосереднім попередником “Contrat social” Руссо можна назвати “Політику” Івана Альтузія, в якій розвиваються загальні погляди монархомахів XVI ст.: монарх отримує владу від народу на підставах укладеної з ним угоди; з цього витікає принцип невід’ємності народного суверенітету та народне право на опір і повстання. «Монарх, що порушив договір з народом, - говорить Альтузія, - втрачає божий авторитет своєї влади, і народ, скидаючи його, виконує лише волю бога» [5, с.94]. Багато в чому ці положення перекликаються із “Суспільним договором” Руссо.

Ці два трактати відокремлює у часі більше, ніж півтора століття, але від Альтузія до Руссо на європейському континенті не було створено жодного політико-правового вчення, в якому б ідея народного суверенітету була відображена у всій повноті. Ця ідея “...мала стушуватися... у XVII столітті перед могутнім розвитком монархічного абсолютизму. Після релігійних і політичних смут та негараздів народи континентальної Європи шукають спокою й об’єднання під пануванням сильної монархічної влади. Принцип монархічного суверенітету перемагає...” [5, с.108].

З дивовижною силою й яскравістю народний суверенітет було проголошено Великою французькою революцією. “Поступово він обійшов увесь світ; скрізь, де він проникає, він прагне глибоко змінити установи, запозичені народами сучасності з іншого джерела: представницького правління й парламентського уряду” [2, с.147].

Зміст принципу народного суверенітету можна звести до наступних положень: лише народ є джерелом верховної влади в державі; публічна влада та уряд існують виключно в його інтересах; народу має належати право встановлення державних органів та контролю за ними.

Ідея народного суверенітету набуває особливо переконливої сили на фоні інших концепцій, що їй протиставляються. Якщо не народ є джерелом верховної влади в державі, якщо вона перебуває не в усьому складі нації, то вона може належати або окремій особі, або групі осіб. Але виникає питання, як та на яких підставах останні можуть утвердити за собою таке важливе право – бути джерелом верховної державної влади?

Історія політико-правової думки знає два головних напрямки в теоретичному обґрунтуванні належності цього права окремій особі або групі осіб. Одне з них – теологічне, називає як підставу верховної влади боже джерело. “З часів гомерівських поем до Стюартів та Бурбонів монархи засновували свою владу не на народній волі, а на волі бога” [2, с.159]. Концепція боготвірного походження державної влади, така впливова й широко розповсюджена в минулому, не може мати місця в сучасній науці про державу й суспільство. По-перше, вона переносить доказування з області фактичного або дійсності в область нереального або релігії; по-друге, в сучасному уявленні держава визнається відмінною від будь-яких релігійних утворень, вільною від релігійних догматів.

Другий напрямок в обґрунтуванні належності верховної влади окремій особі або групі осіб спирається на принцип давності: зосередження державної влади в руках вказаних суб'єктів – результат історичного розвитку. І якщо це так, то будь-яка влада законна вже в силу того, що вона є наслідок історичної еволюції. “Але закони історії такою ж мірою не створюють право, якою не створюють його закони ваги або взаємного притягнення тіл. Право – це дитина свободи, а не необхідності” [2, с.161]. Визнати законність влади лише тільки на підставах її давності, означає позбавити народ права на політичне самовизнання, намагатися назавжди вирішити долю майбутніх поколінь. Подібні спроби протирічать історичному розвитку й людському розуму.

Що ж стосується народного суверенітету, то він спирається на волю та права свободної особистості і, крім того, є «...єдиним, точним та повним юридичним тлумаченням безспірного соціального факту» [2, с.162].

Справа в тому, що верховність державної влади неможлива без покірливості громадян. Ця покірливість може підтримуватися або силою державного примусу, або силою суспільної думки. Перша сила завжди має закінчення: приходить час, коли держава, заснована лише на ній, вже нездатна забезпечити підкорення, і це означає її загибель. Державна влада не може спиратися лише на фізичну силу вже хоча б тому, що “...тих, хто має підкорятися завжди більше, ніж тих, хто вказує. Авторитет наказів влади завжди засновується, в кінець кінців, на визнанні їх обов’язковості з боку суспільства” [6, с. 245].

Отже, друга основа державної влади – суспільна думка – набагато прочніша й важливіша першої: державного примусу, фізичної сили. Невипадково Мірабо називав суспільну думку “владарем законодавця” й “абсолютним тираном”.

Державна влада існує до тих пір, доки з її існуванням згодне суспільство – історичний факт. Ця згода дуже часто має пасивний характер: вона виявляється не стільки в схваленні державної політики, скільки у відсутності рішучого протесту, відкритого незадоволення. Зрозуміло, що для пасивного визнання й сприймання державної влади існує своя межа: суспільство неможливо перекопати у чому завгодно, його неможна схилити до того, що протиречить його найбільш глибоким потребам [3, с. 87].

Підтримка державної влади з боку народної волі існує при будь-якій формі держави. Правда, залежно від ряду обставин ця підтримка може виявлятися по-різному: бути активною або пасивною, більше або менше свідомою; вона може накладатися релігійними віруваннями, обумовлюватися розумовою косністю або виражати свободну волю, високий рівень політичної та правової культури того чи іншого суспільства. Саме тому принцип народного суверенітету лежить в основі кожного уряду й ховається навіть у найменш вільних установах [7, с. 139].

“Не менш очевидно, що й в абсолютній державі суспільна думка і суспільний настрій є безсумнівною силою, з якою уряд, навіть тоді, коли він не примушується до цього текстом закону, на ділі рахується ...найбільш криваві прояви деспотизму не могли бути довгими, якщо б вони не спиралися на санкцію значної части-

ни народу» [1, с.9]. Саме в цьому слід шукати суть поширеного афоризму, що кожний народ заслуговує той уряд, який він має.

Заперечувати принцип народного суверенітету - заперечувати хід історії, заперечувати існуюче. Воля народу, незалежно від її офіційного визнання чи невизнання з боку держави, завжди була, є і буде вирішальною політичною силою. Але в останньому випадку вона може пред'являтися встановленій владі «... лише в формі принизливих прохань або повстань та революцій. Факт протиречить тоді праву. Напроти того, сумістити юридичне самодержавство з фактичним, тобто з суспільною думкою, значить – відновити гармонію, перетворити непоборний факт на право» [2, с.163].

Саме це властиве конституціям та політичній практиці сучасних демократичних держав, де принципів народного суверенітету надано юридичної сили, де він визнається та спеціально організується, що створює необхідні умови для ЙОГО належного прояву й реалізації.

Народний суверенітет здійснюється через комплекс політичних прав громадян, змінність та вибірність державних службовців, представницьке правління, інститути, так званої, без осередньої демократії і т. ін.. З принципу народного суверенітету витікає юридична відповідальність державних органів та вищих посадових осіб, яка, в свою чергу, забезпечує законність державно-владних наказів і є гарантією захисту суспільства й окремої особистості від державного свавілля та зловживань.

Надійшла до редколегії 25.01.2000

Список літератури:

1. Котляревский С.А. Конституционное государство. Опыт политико-морфологического обзора. СПб., 1907.
2. Эсмен А. Основные начала государственного права. М., 1898.
3. Новгородцев П.И. Введение в философию права: Кризис современного правосознания. М., 1996.
4. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: Трактаты. М., 1998.
5. Палиенко Н.И. Суверенитет. История развития идеи суверенитета и его правовое значение. Ярославль, 1903.
6. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. СПб., 1909.
7. Токвиль А. Демократия в Америке. М., 1994.

М.І. Марчук

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО РЕФЕРЕНДУМУ В УКРАЇНІ

Особливої ваги в перехідний для України період набувають проблеми реалізації політичних прав громадян, однією з найбільш актуальних з яких є проблема правової регламентації місцевого референдуму як інституту безпосередньої демократії в механізмі місцевого самоврядування. Конституція України (ст.69) серед основних форм безпосереднього вираження влади народу, як суверена, називає референдум. В теорії конституційного права виділяються різні підходи до визначення референдуму.